

Από τις
Σέβρες
στη
Λωζάννη

From Sèvres to Lausanne

ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ
«ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ» - Χαλιά

Από τις Σέβρες στη Λωζάννη

Πρακτικά συνεδρίου
Από τις Σέβρες στη Λωζάννη
Αθήνα, 14-17 Δεκεμβρίου 2022

Επιμέλεια κειμένων - Διορθώσεις
Στρατής Μπουρνάζος, Τμήμα Εκδόσεων και Ερευνητικών Προγραμμάτων, Ίδρυμα της Βουλής

Σελιδοποίηση - Εκτύπωση - Βιβλιοδεσία
Γ. Αργυρόπουλος Ε.Π.Ε.

© 2024 Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων
για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία
Σέκερη 1Α, 106 71 Αθήνα • τηλ.: 210 36 73 376
e-mail: foundation@parliament.gr • <https://foundation.parliament.gr>
ISBN 978-618-5904-00-5

© 2024 Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος»
Πλατεία Έλενας Βενιζέλου, 731 33 Χαλέπα, Χανιά
τηλ.: 28210 54011, 28210 51555 • fax 28210 56009
e-mail: info@venizelos-foundation.gr • <https://venizelos-foundation.gr>
ISBN 978-960-9419-23-9

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

Από τις Σέβρες στη Λωζάννη
From Sèvres to Lausanne

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ελένη Γαρδίκι-Κατσιαδάκη και Ευάνθης Χατζηβασιλείου

ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ
«ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ Κ. ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ» - Χαριά

Περιεχόμενα

Κωνσταντίνος Αν. Τασούλας, Πρόλογος	xiii
Νικόλαος Παπαδάκης-Παπαδής, Πρόλογος	xvii
Ελένη Γαρδίκια-Κατσιαδάκη και Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Εισαγωγή	xxi

ΜΕΡΟΣ Ι

Sèvres, Lausanne and the Peace Treaties 1

<i>Georges Prevelakis</i> Sèvres and Lausanne through Isaiah Bowman's <i>New World</i>	3
<i>Michel Foucher</i> Sèvres and Lausanne treaties: a French geographer's analysis	19
<i>Evanthis Hatzivassiliou</i> An inevitable catastrophe? The dictations of geography, the <i>longue durée</i> and the Greek options of 1915-22	27
<i>Antonio Varsori</i> Italy's policy towards the Greek-Turkish conflict	43
<i>Serhat Güvenç</i> Turkish-Greek naval arms race from Mudros to Lausanne... and beyond . .	55

ΜΕΡΟΣ ΙΙ

Το διεθνές περιβάλλον 69

<i>Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης</i> Η Μεγάλη Ελλάδα ως αναβίωση της Αιγηΐδος: όψεις της ελληνικής προπαγάνδας στο Συνέδριο Ειρήνης των Παρισίων (1918-1920)	71
<i>Ιωάννης Δ. Στεφανίδης</i> Υπήρξε «μεγάλη χαμένη ευκαιρία» το φθινόπωρο του 1920; Το σχέδιο Παρασκευόπουλου - Πάγκαλου για την εξόντωση των κεμαλικών δυνάμεων και η στάση του Βενιζέλου	83

<i>Χαράλαμπος Γάππας</i>	
Οι εξελίξεις στον Καύκασο και η Ελλάδα στο τέλος του «μακρού» Α' Παγκοσμίου Πολέμου, 1917-1920	101
<i>Βλάσης Αγτζίδης</i>	
Ποντιακό Ζήτημα: προσδοκίες και ματαιώσεις	121
<i>Αντώνης Κλάψης</i>	
Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Κοινωνία των Εθνών	143
<i>Μανόλης Κούμας</i>	
Οι ευρωπαϊκές επαναστάσεις του 1918-1919: η πρόσληψη του ελληνικού Τύπου	157
<i>Έλλη Λεμονίδου</i>	
Μια δύσκολη συμμαχική σχέση: προτεραιότητες και μεταβολές της γαλλικής πολιτικής στην πορεία προς τη Συνθήκη της Λωζάννης	169
<i>Θεοδόσης Καρβουναράκης</i>	
Η βρετανική εξωτερική πολιτική και η ελληνική εκστρατεία στη Μικρά Ασία, 1920-1922	181
<i>Προκόπιος Παυλόπουλος</i>	
Πτυχές της καθοριστικής συμβολής του Ελευθερίου Βενιζέλου ως προς τη διατύπωση και την τελική σύναψη της Συνθήκης της Λωζάννης: το ζήτημα του νομικού καθεστώτος των μειονοτήτων	189
† <i>Αλέξης Αλεξανδρής</i>	
Η Συνθήκη των Σεβρών και η κατάρρευση της Pax Ottomana: οι ανεκπλήρωτες προσδοκίες του Γένους, το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Ρωμιόσυνη της Κωνσταντινούπολης, 1918-1922	203
<i>Δημήτριος Μουζάκης</i>	
Οι Συνθήκες των Σεβρών και της Λωζάννης και η οριστική ρύθμιση του αγιορειτικού καθεστώτος: η θέση των αλλοεθνών μοναχών σε αυτό	235
<i>Γιώργος Λιμαντζάκης</i>	
Ο τουρκικός «Εθνικός Όρκος» (Misâk-ı Milli) του 1920 και οι ερμηνείες του	253
<i>Μαριλένα Παπαδάκη</i>	
Πολιτική και εργαλειοποίηση θεσμών Διεθνούς Δικαίου: η περίπτωση της Σύμβασης της Λωζάννης περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών (1923)	271

ΜΕΡΟΣ ΙΙΙ
Η στρατιωτική διάσταση 297

- Νικόλαος Κανελλόπουλος*
Το υπόμνημα «Επί τῆς συμπτώξεως τοῦ Μικρασιατικοῦ Μετώπου» του συνταγματάρχη Πτολεμαίου Σαρρηγιάννη 299
- Νίκος Τόμπρος*
Η Μικρασιατική Εκστρατεία υπό το στρατιωτικό και πολιτικό πρίσμα του Ιωάννη Μεταξά 319
- Ευριπίδης Π. Γεωργανόπουλος*
Οι προτάσεις απόβασης ελληνικών στρατευμάτων στον Πόντο και η σύνδεσή τους με τις επιχειρήσεις στο Μικρασιατικό Μέτωπο 339
- Ελευθερία Κυφονίδου*
«Επήγα και κάθησα στο αντίσκηνο και ἔγραφα τὰ πάθη μου»: ημερολογιακή καταγραφή του Χαράλαμπου Πληζιώτη (Απρίλιος 1920 - Οκτώβριος 1921) 357
- Ιωάννης Μπόγρης*
Η Ελληνική Στρατιωτική Αποστολή Κωνσταντινουπόλεως (ΕΣΑΚ), 1919-1922: συλλογή πληροφοριών και διπλωματικές ζυμώσεις 367
- Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης*
Αιχμάλωτοι και αγνοούμενοι της Μικρασιατικής Καταστροφής: εκθέσεις της Διεθνούς Επιτροπής του Ερυθρού Σταυρού 391

ΜΕΡΟΣ ΙV
Προσφυγικό ζήτημα – Περίθαλψη 399

- Ειρήνη Ανέστη*
Ένα «prequel» του 1922: στεγάζοντας πρόσφυγες στη Θεσσαλονίκη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η εμπλοκή της Συμμαχικής Στρατιάς της Ανατολής 401
- Κωνσταντίνος Δ. Βλάσης*
Η κατάρρευση του μετώπου τον Αύγουστο του 1922 και το ζήτημα των πληθυσμών 419
- Γεώργιος Δ. Μικρούδης*
Δημογραφία και μετακινήσεις Ελληνορθόδοξων και μουσουλμάνων στον ελλαδικό χώρο και την Ανατολία 441
- Νίκος Ανδριώτης*
Η κατάσταση της δημόσιας υγείας στην Ελλάδα τον πρώτο χρόνο μετά την άφιξη των προσφύγων (1922-1923) 453

Αλέξανδρος Μακρής
«Μετά ένα τοιοῦτον πόλεμον πόσος κόσμος δὲν ἔχει ἀνάγκην περιθάλψεως»;». Οι δραστηριότητες του Υπουργείου Περιθάλψεως (1917-1922) 473

Νικόλαος Αθ. Μισολίδης
Το πρότυπο εκπαιδευτικό πρόγραμμα αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων στη Μακεδονία από τη Near East Relief/Foundation, 1929-1939 . . . 491

ΜΕΡΟΣ V
Μειονοτικά ζητήματα 513

Γιάννης Γκλαβίνας
Η πολιτική του ελληνικού κράτους απέναντι στη μουσουλμανική μειονότητα ως διπλωματικό επιχείρημα στην προώθηση των εθνικών διεκδικήσεων την περίοδο 1919-1920 515

Βασίλης Κολλάρος
Η ελληνική διοίκηση Σμύρνης (1919-1920) και η αντιμετώπιση των μουσουλμάνων υπό το πρίσμα της μειονοτικής πολιτικής του Ελευθερίου Βενιζέλου 531

Κυριάκος Στ. Χατζηκυριακίδης
Ο «αλητάκος από τα Ταταύλα» Μπαζίλ Ζαχάρωφ και ο ρόλος του στην περιπέτεια των Ελλήνων στη Μικρά Ασία (1919-1922) 549

ΜΕΡΟΣ VI
Εσωτερική πολιτική 563

Κώστας Μ. Σταματόπουλος
Μια προσωπική ματιά: πώς ο βασιλόπαις Νικόλαος παρακολουθεί την πορεία των ελληνικών διεκδικήσεων τη διετία 1918-1920 565

Διονύσης Χουρμούλης
Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα μέσα από βρετανικές πηγές, 1919-1920: η στάση και οι εκτιμήσεις της Βρετανίας 577

Μαριάννα Χριστοπούλου
Ο αντιβενιζελικός κόσμος σε κρίση: ενδοπαρταξιακές αντιπαλότητες σε μια δύσκολη διετία (1921-1922) 601

Στράτος Ν. Δορδανάς
«Η προκάτοχος ήμων Κυβέρνησις»: αντιβενιζελικές προσεγγίσεις για το «έπελθον ἐν Μ. Ἀσίᾳ στρατιωτικὸ ἀτύχημα» 617

<i>Δημήτρης Νικολακάκης</i>	
Το κίνημα των λιποτακτών και των ανυπότακτων στα Χανιά, 1921-1922 . . .	631

ΜΕΡΟΣ VII

Πολιτικές και ιστοριογραφικές προσλήψεις 643

<i>Νικόλαος Α. Αναστασόπουλος</i>	
Η Συνθήκη των Σεβρών στον αθηναϊκό Τύπο: απόηχος, προσέγγιση και κριτική	645
<i>Βλάσης Βλασίδης και Αντώνης Σκαμνάκης</i>	
Ελληνικός Τύπος, Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή: λογοκρισία και προπαγάνδα	663
<i>Αντιγόνη-Δέσποινα Ποιμενίδου</i>	
Ο Τύπος και οι Σύμμαχοι (1920-1921): προσλήψεις του διεθνούς συστήματος στην ελληνική δημόσια συζήτηση	677
<i>Χρήστος Τριανταφύλλου</i>	
Από τον θρίαμβο στη ματαίωση: πολιτικές χρήσεις και ιστοριογραφικές προσλήψεις της Συνθήκης των Σεβρών (1936-1967)	695

ΣΤΡΟΓΓΥΛΗ ΤΡΑΠΕΖΑ

Η Συνθήκη της Λωζάννης από το χθες στο σήμερα 711

<i>Σία Αναγνωστοπούλου</i>	
Συνθήκη της Λωζάννης: η οριστική μετάβαση στα έθνη-κράτη	713
<i>Ευάγγελος Βενιζέλος</i>	
Η Συνθήκη της Λωζάννης ως παράμετρος της εθνικής στρατηγικής εκατό χρόνια μετά την υπογραφή της	719
<i>Ντόρα Μπακογιάννη</i>	
Η Συνθήκη της Λωζάννης και ο τουρκικός αναθεωρητισμός	729

Ευάγγελος Βενιζέλος*

**Η ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ
ΩΣ ΠΑΡΑΜΕΤΡΟΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗΣ
ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ**

Αυτό που συνήθως ονομάζεται «Συνθήκη της Λωζάννης» είναι μια εκτεταμένη δέσμη διεθνών πράξεων, συνθηκών, πρωτοκόλλων και δηλώσεων. Η τελική πράξη η οποία υπεγράφη στη Λωζάνη φέρει τον αριθμό XXVIII. Όλη αυτή η δέσμη, που είναι γνωστή συνεκδοχικά ως «Συνθήκη της Λωζάννης», κυρώθηκε από την Ελλάδα στις 25 Αυγούστου 1923 (ΦΕΚ Α' 238), με Νομοθετικό Διάταγμα της επαναστατικής κυβέρνησης.

Η Συνθήκη της Λωζάννης ως ιστορικό δίδαγμα

Η Συνθήκη της Λωζάννης είναι πρωτίστως η Συνθήκη της ήττας για την Ελλάδα σε σχέση με τη Συνθήκη των Σεβρών. Σε σχέση με το όραμα, με την αισιοδοξία, με την προσδοκία, αλλά και την παρεξήγηση ίσως που προκάλεσε η Συνθήκη των Σεβρών η οποία, θυμίζω, υπεγράφη αφού είχε αρχίσει η Μικρασιατική Εκστρατεία. Άρα δεν είναι η Συνθήκη των Σεβρών που επέβαλε στην Ελλάδα την απόφαση να ανταποκριθεί στη βρετανική πρόσκληση και να βρεθεί στη Σμύρνη, στην Ιωνία. Είχαν άλλωστε προηγηθεί οι εμπειρίες του 1914 και η ανάγκη να υποδεχθούμε στο μητροπολιτικό έδαφος ένα πρώτο μεγάλο κύμα προσφύγων από τη Μικρά Ασία.

Η Συνθήκη της Λωζάννης είναι επίσης ένα πολύ μεγάλο δίδαγμα, γιατί μας θυμίζει τους λόγους για τους οποίους φτάσαμε σε αυτή, μας θυμίζει ότι χρειάζεται να έχουμε, στην άσκηση της εξωτερικής πολιτικής και στη χάραξη της

* καθηγητής, ΑΠΘ / πρώην αντιπρόεδρος της κυβέρνησης / πρώην υπουργός Εξωτερικών

εθνικής στρατηγικής, ενότητα, συναίνεση, αρραγές εθνικό μέτωπο, στρατηγικό ειρμό. Να αντιλαμβανόμαστε τον διεθνή συσχετισμό, να καταλαβαίνουμε τι σημαίνει σύμμαχος και έως πού φτάνει, όχι όπως εμείς φανταζόμαστε, αλλά όπως τα δικά του συμφέροντα το υπαγορεύουν, να κατανοούμε τι πραγματικά θέλει το Ηνωμένο Βασίλειο, οι Ηνωμένες Πολιτείες, για να μη μιλήσω για χώρες όπως η Γαλλία ή η Ιταλία. Χρειάζεται όχι μόνον αίσθηση του συσχετισμού των δυνάμεων, αλλά και της δυναμικής τους, χρειάζονται ένοπλες δυνάμεις με μέσα και προσωπικό και όλες οι παράμετροι εθνικής ισχύος: η πολιτική, η οικονομική, η αξιακή. Και, βέβαια, πάνω απ' όλα, μια ισχυρή αίσθηση ιστορίας, γεωγραφίας, γνώση του άλλου, ένας πατριωτισμός εμπράγματος, και όχι ρητορικός ή μαξιμαλιστικός.

Η Συνθήκη της Λωζάννης είναι το τέλος της Μεγάλης Ιδέας, αλλά και η αρχή της σύγχρονης Ελλάδας στην πραγματικότητα, διότι ενοποιεί τον χώρο και τον πληθυσμό, τον ομογενοποιεί και βρίσκεται στη βάση του σχηματισμού μιας πολύ ισχυρής εθνικής ταυτότητας. Αλλά ενδεχομένως είναι και η μήτρα του «ελλαδισμού», μιας Ελλάδας εσωστρεφούς, μιας Ελλάδας που χάνει τον κοσμοπολιτισμό της.

Η Συνθήκη της Λωζάννης και η καταστατική εθνική στρατηγική

Πρέπει, επίσης, να δούμε τη Συνθήκη της Λωζάννης σε σχέση με την καταστατική εθνική στρατηγική της ίδρυσης του ελληνικού κράτους. Το ελληνικό κράτος με τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας αναγνωρίζεται και εγκαθιδρύεται διεθνώς ως προτεκτοράτο των Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, με τη στρατηγική σύλληψη ότι –σε συνδυασμό με την καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία– ως ένα νέο κράτος με εθνικό έlan vital θα συμβάλει στην ανάσχεση της καθόδου της Ρωσίας στη Μεσόγειο. Αυτός ο καταστατικός σκοπός του 1821 –λίγο νωρίτερα τον είχε διατυπώσει ο νεαρός Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος– στην πραγματικότητα υποστασιοποιείται κατά το διεθνές δίκαιο με την από κοινού ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ το 1952, ταυτοχρόνως, στο τέλος του πρώτου μεγάλου επεισοδίου του Ψυχρού Πολέμου, που είναι ο Ελληνοβουλγαρικός Εμφύλιος Πόλεμος.

Η Συνθήκη της Λωζάννης είναι, βεβαίως, η Συνθήκη της οριστικής και επίσημης διάλυσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η ιδρυτική της σύγχρονης Τουρκίας, εμπεριέχει όμως –και αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία– την ανάμνηση του χώρου και της σφαιράς επιρροής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Συνθήκη της Λωζάννης: κάτι πολύ περισσότερο από μια διμερή ελληνο-τουρκική συμφωνία

Η Λωζάννη δεν είναι ελληνοτουρκική, δεν είναι βαλκανική, δεν είναι καν ευρωπαϊκή. Η Λωζάννη ασχολείται ρητά, επίσημα, με όλα τα σημερινά ανοιχτά μέτωπα: με τη Συρία, τη Λιβύη, το Μεσανατολικό, τον Καύκασο, το Ιράν, το Ιράκ και πρωτίστως το Κουρδικό. Η Λωζάννη είναι μεγάλη νίκη της Τουρκίας σε σχέση με το Κουρδικό. Σε αντίθεση με τη Συνθήκη των Σεβρών, η Συνθήκη της Λωζάννης αποκλείει τον σχηματισμό κουρδικού κράτους.

Αυτήν τη στιγμή, πρώτη προτεραιότητα της τουρκικής πολιτικής, όχι μόνο του Ταγίπ Ερντογάν, είναι τι θα γίνει με τους Κούρδους, κυρίως της Τουρκίας, αλλά βεβαίως και του Ιράκ, που έχουν οντότητα πολιτειακή, του Ιράν, της Συρίας. Η τρέχουσα σύγκρουση Τουρκίας - Ηνωμένων Πολιτειών, η προσέγγιση της Τουρκίας με τη Ρωσία, η προσέγγισή της με τον Άσαντ αφορά, στην πραγματικότητα, τη συριακή πτυχή του Κουρδικού. Δείτε πόσο ζωντανή είναι, από την άποψη αυτή, η Λωζάννη. Η Λωζάννη βεβαίως αναφέρεται στο Ανατολικό ζήτημα και το ρυθμίζει, αλλά το Ανατολικό ζήτημα είναι και το «Δυτικό ζήτημα» ταυτοχρόνως. Πίσω από όλα αυτά υπάρχει η σχέση με τη Ρωσία, η οποία ήταν εμφανής ως σχέση των κεμαλικών δυνάμεων με τη Σοβιετική Ένωση ήδη κατά τη διάρκεια των επιχειρήσεων της Μικρασιατικής Εκστρατείας.

Από τις 28 πράξεις, ιδιαίτερη σημασία έχουν η Συνθήκη της Ειρήνης, η Συνθήκη περί μειονοτήτων, η Συνθήκη περί ανταλλαγής πληθυσμών, η Συνθήκη για το καθεστώς των Στενών: όλα αυτά είναι η Λωζάννη. Η ανταλλαγή των πληθυσμών δεν είναι καινοφανής. Έχει προηγηθεί ανταλλαγή των πληθυσμών με τη Συνθήκη του 1913, με τη Συνθήκη του 1914, με τη Συνθήκη του Νείγυ του 1919· γνωρίζουμε ότι υπάρχει το φαινόμενο αυτό την εποχή εκείνη.

Η Συνθήκη της Λωζάννης είναι πολυμερής Συνθήκη περί συνόρων. Καθορίζει τα τουρκικά σύνορα με την Ελλάδα, τη Βουλγαρία, τη Συρία, το Ιράκ, καθορίζει την παραίτηση της Τουρκίας από τα δικαιώματά της επί της Αιγύπτου, του Σουδάν και της Λιβύης, καθορίζει το καθεστώς των Γάλλων υπηκόων μουσουλμάνων κατά το θρήσκευμα στο Μαρόκο και την Τυνησία, καθώς και των Ιταλών υπηκόων μουσουλμάνων κατά το θρήσκευμα στη Λιβύη. Δείτε πόσο σχετίζεται με όλα τα ανοιχτά μέτωπα, γιατί και η Συρία και η Λιβύη επηρεάζουν, μέσα από μια παράδοση ώσμωση, τον συσχετισμό των δυνάμεων στην Ουκρανία. Και, βεβαίως, αναφέρεται στην Κύπρο, η οποία αναγνωρίζεται ως κτήση του βρετανικού Στέμματος.

Η Λωζάννη ασχολείται με τα νησιά του Αιγαίου, τα νησιά της Ανατολικής Μεσογείου – χρησιμοποιούνται και οι δύο όροι, άλλοτε εμφανίζονται ως νήσοι

της Ανατολικής Μεσογείου και άλλοτε ως νήσοι του Αιγαίου. Η Συνθήκη της Λωζάννης είναι κρίσιμη για τη μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη, αλλά βεβαίως και για το καθεστώς της Ίμβρου, της Τενέδου, των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίοι περιγράφονται στη Συνθήκη περί ανταλλαγής ως «Έλληνες της Κωνσταντινούπολης», ενώ η ανταλλαγή γίνεται μεταξύ Ελλήνων ορθοδόξων κατά το θρήσκευμα υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μουσουλμάνων το θρήσκευμα υπηκόων της Ελλάδος.

Ισχύει η Συνθήκη της Λωζάννης; Η επίκληση της Συνθήκης από την Ελλάδα και την Τουρκία

Εμείς τη θεωρούμε πλήρως και απολύτως ισχυρή. Ποια όμως είναι ακριβώς η στάση της Τουρκίας του Ταγίπ Ερντογάν, της επίσημης τουρκικής πολιτικής; Την επικαλείται τη Λωζάννη; Σίγουρα τον ακούμε να την επικαλείται σε σχέση με τη μουσουλμανική μειονότητα στη Θράκη, διεκδικώντας ένα *droit de regard* επί της μειονότητας. Μήπως τον ακούμε να την επικαλείται και αλλού, για να γίνω πρακτικός και συγκεκριμένος; Συνδέεται η Λωζάννη με τη δέσμη των ζητημάτων που εμείς ορθώς θεωρούμε μονομερείς τουρκικές διεκδικήσεις κατά παράβαση του διεθνούς δικαίου, καθώς αναγνωρίζουμε μόνο την οριοθέτηση των θαλασσιών ζωνών ως αντικείμενο διευθέτησης νομικώς αποδεκτό;

Τα πιο επίκαιρα επίσημα κείμενα των δύο χωρών περί Λωζάννης είναι η επιστολή της μονίμου αντιπροσώπου της Ελλάδας στα Ηνωμένα Έθνη προς τον γενικό γραμματέα, στις 25 Μαΐου 2022, και η επιστολή του μονίμου αντιπροσώπου της Τουρκίας, στις 17 Σεπτεμβρίου 2022. Η Τουρκία επικαλείται την ισχύ της Συνθήκης της Λωζάννης. Ισχυρίζεται στις επιστολές αυτές ότι η Ελλάδα έχει υποχρέωση αποστρατιωτικοποίησης των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, διότι ισχύει η Συνθήκη της Λωζάννης και αυτό αφορά και τα τέσσερα νησιά που εμείς ονομάζουμε νησιά του βορειοανατολικού Αιγαίου, δηλαδή τη Λέσβο, τη Χίο, τη Σάμο, την Ικαρία, αλλά και τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη, για τις οποίες υπήρχε πρόβλεψη ουδετεροποίησης στη Συνθήκη για τα Στενά. Το επιχείρημα της τουρκικής πλευράς είναι ότι βεβαίως ισχύουν οι δεσμεύσεις περί εδαφικού καθεστώτος και καθορισμού των συνόρων, διότι αυτές δεν τίγονται κατά το διεθνές δίκαιο ούτε εάν καταργηθεί η Συνθήκη, όμως αυτό δεν περιλαμβάνει, όπως ισχυρίζονται, μόνον τους εδαφικούς τίτλους και την κυριαρχία, περιλαμβάνει και την υποχρέωση αποστρατιωτικοποίησης. Η Τουρκία επικαλείται και περαιτέρω τη Συνθήκη της Λωζάννης και ισχυρίζεται ότι είναι αυτή που ισχύει για τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη, ότι ως προς τα δύο αυτά ελληνικά νησιά δεν καταργήθηκε η Συνθήκη περί Στενών της Λωζάννης, υπο-

καθιστάμενη από τη Συνθήκη του Μοντραί του 1936. Διότι, κατά τη θεωρία της τουρκικής πλευράς, η άρση της ουδετεροποίησης το 1936 –δεν επρόκειτο κατά κυριολεξία περί αποστρατιωτικοποίησης, αλλά περί ουδετεροποίησης–αφορούσε τα τουρκικά εδάφη: την Ίμβρο, την Τένεδο και τις Λαγούσες νήσους, αφορούσε πάντως την Τουρκία και όχι την Ελλάδα, άρα όχι τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη. Συνεπώς, επικαλείται την ισχύ της Συνθήκης της Λωζάννης έναντι της ισχύος της Συνθήκης του Μοντραί.

Αναφερόμενη δε στη Συνθήκη των Παρισίων του 1947, δηλαδή στη Συνθήκη μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας για την παραχώρηση της κυριαρχίας των Δωδεκανήσων, η Τουρκία ισχυρίζεται ότι αυτή δεν συνιστά *res inter alios acta*, αλλά ότι εγκαθιδρύει ένα «αντικειμενικό καθεστώς», ένα *régime objectif* που δεν αφορά μόνο τα αντισυμβαλλόμενα μέρη (Ελλάδα και Ιταλία), αλλά τους πάντες, και πρωτίστως, λόγω γεωγραφικής συνάφειας, την Τουρκία.

Επιπλέον, η Τουρκία προβάλλει τον ισχυρισμό ότι η αποστρατιωτικοποίηση των νησιών της Μεσογείου θεμελιώνεται ως καθεστώς στην απόφαση της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου του 1914 με την οποία μετετάγη η κυριαρχία των νήσων της Μεσογείου στην Ελλάδα, πλην αυτών που βρίσκονται σε απόσταση μέχρι τριών ναυτικών μιλίων από τις τότε οθωμανικές ακτές, που παρέμειναν στην κυριαρχία της σημερινής Τουρκίας. Άρα η Τουρκία προβαίνει σε «υπερεπίκληση» της Συνθήκης της Λωζάννης, στην οποία θεωρεί ενσωματωμένη την απόφαση της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου του 1914.

Πρέπει, συνεπώς, να είμαστε πιο επιφυλακτικοί και πιο προσεκτικοί όταν ερμηνεύουμε τη στάση της Τουρκίας σε σχέση με τη Συνθήκη της Λωζάννης. Μπορεί ο Ταγίπ Ερντογάν να λέει «θα έρθουμε μια νύχτα», εμείς να νομίζουμε ότι απειλούν να έρθουν μια νύχτα σε μια βραχονησίδα, και να προσφύγουν μια μέρα στο Συμβούλιο Ασφαλείας με επιχειρήματα τα οποία δεν ευσταθούν, αλλά εμφανίζονται ως νομικά.

Θα έλεγα ότι κρίσιμο στοιχείο σε σχέση με την αποστρατιωτικοποίηση είναι το γεγονός ότι το 1952, με την ένταξη της Τουρκίας και της Ελλάδας ταυτοχρόνως και από κοινού στο ΝΑΤΟ, διαμορφώνεται ένα ριζικά διαφορετικό «αντικειμενικό καθεστώς»: οι δύο χώρες είναι πλέον σύμμαχες χώρες εντός της Βορειοατλαντικής Συμμαχίας. Κατά ποια λογική μπορεί να επικαλείται μια χώρα καθεστώς αποστρατιωτικοποίησης έναντι άλλης γειτονικής της, ενώ μετέχει ως χώρα-μέλος του ΝΑΤΟ στον ίδιο ενιαίο στρατηγικό σχεδιασμό με τη χώρα που υποτίθεται ότι βαρύνεται με υποχρέωση αποστρατιωτικοποίησης; Μάλιστα, υπάρχει το εξής παράδοξο: οι τουρκικές ενστάσεις οι οποίες προβάλλονται στο ΝΑΤΟ, σε σχέση με την ένταξη της Λήμνου στον στρατιωτικό σχεδιασμό που είναι ένα από τα σοβαρά κατάλοιπα των όρων επιστροφής της

Ελλάδας στο στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ το 1981, μετά την αποχώρηση το 1974, γίνονται αποδεκτές από τα όργανα της Συμμαχίας υπό καθεστώς ειρήνης και για τις στρατιωτικές ασκήσεις, δεν γίνονται όμως αποδεκτές σε καθεστώς πολέμου, οπότε και επιβάλλεται η γενική κινητοποίηση των μέσων της Ατλαντικής Συμμαχίας. Γι' αυτό το 2011 –για να καταλάβουμε πόσο διαρκή και επίμονα είναι τα πράγματα– όταν το ΝΑΤΟ οργάνωσε τις πολεμικές επιχειρήσεις κατά του καθεστώτος Καντάφι στη Λιβύη, η Λήμνος εντάχθηκε στον σχεδιασμό του ΝΑΤΟ. Επίσης, η Λήμνος είναι εντεταγμένη στον στρατιωτικό σχεδιασμό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, γιατί εκεί δεν υπάρχουν αντιρρήσεις τουρκικές που οδήγησαν στα γνωστά Luns rules και στα Aegean Headlines, τα οποία μας απασχολούν στο ΝΑΤΟ από το 1981 και μετά.

Η Συνθήκη της Λωζάννης ως παράμετρος της εθνικής στρατηγικής

Η Λωζάννη, λοιπόν, είναι ζωντανή πολιτικά και διπλωματικά, και πρέπει να την ερμηνεύουμε εντεταγμένη στο ιστορικό της υπόβαθρο, αλλά και εντός των σημερινών συσχετισμών. Είμαστε διατεθειμένοι και είναι ορθό να αναθεωρήσουμε την καταστατική εθνική επιλογή μας ότι η Ελλάδα δημιουργήθηκε ως κράτος, ώστε από κοινού με την Οθωμανική Αυτοκρατορία να ανακόπτει την κάθοδο της Ρωσίας στις θερμές θάλασσες, σύμφωνα με το περιβόητο κείμενο του Μαυροκορδάτου, το «Coup d'œil sur la Turquie», που το έγραψε για να το στείλει στο Μέτερνιχ; Προτιμούμε μια Τουρκία που δεν είναι δυτική, που δεν είναι μέλος του ΝΑΤΟ; Θα θέλαμε η Ελλάδα να είναι αυτή η ίδια το «προκεχωρημένο φυλάκιο» της Δύσης σε σχέση με την Τουρκία και σε σχέση με όλα τα ανατολικά σύνορα της Τουρκίας, δηλαδή να έχουμε την απευθείας επαφή με όλη τη γραμμή Συρία - Ιράκ - Ιράν κλπ.;

Αυτή είναι μια ερώτηση η οποία βεβαίως συνδέεται και με ένα άλλο κεφάλαιο της Λωζάννης, καθώς, όπως ήδη ανέφερα, η Λωζάννη αναγνωρίζει και τη βρετανική κυριαρχία επί της Κύπρου. Το Κυπριακό είναι ο καταλύτης των εξελίξεων. Αλλά αυτό βεβαίως ξεκινά πολύ νωρίς. Σίγουρα το ζούμε τη δεκαετία του 1950, όχι μόνο με τα γεγονότα του 1955, τα Σεπτεμβριανά, αλλά και με την επιλογή να κατατεθούν οι ελληνικές προσφυγές στον ΟΗΕ εναντίον του Ηνωμένου Βασιλείου, το ζούμε με τη Συνθήκη της Ζυρίχης και του Λονδίνου με όλα όσα επακολουθούν, εν τέλει το ζούμε το 1974 επί του πεδίου, πολεμικά, επώδυνα.

Σε τι μας βοηθά τώρα η Συνθήκη της Λωζάννης να διαμορφώσουμε ένα στρατηγικό ειρμό σε σχέση με τα ελληνοτουρκικά, σε σχέση με το Κυπριακό, σε σχέση με τη Μεσόγειο συνολικά; Πώς εντάσσουμε τη γνώση μας, την

εμπειρία μας, τη μελέτη των κειμένων, την επίκληση του διεθνούς δικαίου στη διαμόρφωση μιας εθνικής στρατηγικής;

Θα έλεγα απλά και ελλειπτικά, γιατί δεν θέλω να εκφραστώ με πιο ολοκληρωμένο τρόπο, ότι υπάρχουν ορισμένες αρχές. Η πρώτη αρχή είναι πως όλη αυτή η διαμάχη δεν αναιρεί σε τίποτα τη βασική μας επιλογή ότι προμετωπίδα μας είναι το διεθνές δίκαιο. Το διεθνές δίκαιο είναι μια θεμελιώδης παράμετρος, αλλά δεν συνιστά ολοκληρωμένη εθνική στρατηγική· δεν λύνει τα εθνικά σου θέματα λέγοντας «επικαλούμαι το διεθνές δίκαιο». Παράδειγμα: βεβαίως δεν έχει υπογράψει τη Διεθνή Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας, την UNCLOS, η Τουρκία, αλλά ούτε και το Ισραήλ, που είναι μια χώρα στην οποία αποδίδουμε ιδιαίτερη εταιρική σημασία. Από την άλλη μεριά, η Τουρκία αντιλαμβάνεται ότι η UNCLOS κωδικοποιεί εθνικό διεθνές δίκαιο και ότι η νομολογία που έχει παραχθεί από τα διεθνή δικαιοδοτικά όργανα είναι ένας υποχρεωτικός κανόνας αναφοράς.

Μπορούμε να πούμε ότι, ανεξαρτήτως άλλων ζητημάτων, οι συζητήσεις για την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας και της αποκλειστικής οικονομικής ζώνης πρέπει, με τη μορφή διερευνητικών επαφών, να είναι συνεχείς, και ασφαλώς η κατάληξη να είναι η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για το θέμα αυτό και μόνο. Δεν νοείται, βεβαίως, στο ζήτημα των χωρικών υδάτων θεμελιώδης ανισότητα, όπου η Ελλάδα και η Τουρκία έχουν στο Αιγαίο από 6 ναυτικά μίλια χωρικά ύδατα, αλλά στη Μεσόγειο η Τουρκία έχει 12 και η Ελλάδα 6. Η Ελλάδα μπορεί να προσθέσει στα επιχειρήματά της σε σχέση με τη λεγόμενη αποστρατιωτικοποίηση των νησιών τη συμμετοχή των δυο χωρών στο NATO και το γεγονός ότι υπάρχει ενιαίος στρατιωτικός σχεδιασμός του NATO, ότι υπάρχει δομή διοίκησης στην οποία εντάσσεται και η Τουρκία και η Ελλάδα στην περιοχή. Αυτά, ασφαλώς, θα μπορούσαν να συνδεθούν και με μια επαναπροσέγγιση των μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης για το γνωστό πλέγμα: υπερπτήσεις, αναγνωρίσεις, αναχαιτίσεις, έρευνα και διάσωση.

Υπάρχουν όμως και οι μειονότητες. Δίνει πλήρη απάντηση η Λωζάννη για το καθεστώς του Οικουμενικού Πατριαρχείου; Δίνει πλήρη απάντηση σε όλα τα θέματα που μπορεί να τίθενται σε σχέση με την μουσουλμανική μειονότητα της Θράκης; Δεν μπορούμε να αντιμετωπίσουμε τα θέματα αυτά μόνο με τη Λωζάννη. Στο σύνολό του το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι *jus cogens*, είναι αναγκαστικό δίκαιο, εν μέσω δε αυτού του πλέγματος η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, συμπεριλαμβανομένης της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, είναι το νομικό όργανο το οποίο έχει επιστρέψει την παρουσία των ιδρυμάτων στο Πατριαρχείο, έχει επιστρέψει το ορφανοτροφείο της Πριγκίπου, είναι αυτό το

οποίο κατοχυρώνει τα δικαιώματα καθενός που νομίζει ότι θίγεται και είναι θύμα παραβιάσεων της Συνθήκης.

Υπό την έννοια αυτή, πιστεύω ότι η επέτειος της Συνθήκης της Λωζάννης πρέπει να αποτελέσει και μια ευκαιρία στρατηγικής επαναθεμελίωσης της θέσης μας. Συμπεριλαμβανομένου προφανώς του Κυπριακού, γιατί δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι χωρίς στρατηγική στο Κυπριακό δεν μπορούμε να έχουμε ολοκληρωμένη στρατηγική για τα ελληνοτουρκικά. Διακόσια χρόνια μετά την κήρυξη της ελληνικής Επανάστασης του 1821 και παρ' όλα όσα έχουν μεσολαβήσει, στην πραγματικότητα υπάρχουν εκκρεμότητες εδαφικού χαρακτήρα, έστω με την ευρεία έννοια του όρου, με την έννοια των κυριαρχικών δικαιωμάτων και όχι με την έννοια της εθνικής κυριαρχίας, διότι δεν έχουμε οριοθετημένες τις θαλάσσιες ζώνες κυριαρχικών δικαιωμάτων, όπως είναι η υφαλοκρηπίδα και η ΑΟΖ, δεν συζητάμε δε καν για τη λεγόμενη συνορεύουσα ζώνη.

Επομένως, η επέτειος των εκατό ετών από την υπογραφή της Συνθήκης είναι πάρα πολύ σοβαρή, όχι μόνο ιστορικά, αλλά κυρίως διεθνοπολιτικά και έτσι πρέπει να σκεφτόμαστε τη Λωζάννη ως ένα κείμενο το οποίο συνιστά παράμετρο της νομικής διάστασης της εθνικής στρατηγικής.

Έχουμε ένα πλεονέκτημα στην Ελλάδα το οποίο το υποτιμούμε: Μέσα από τη συνολική ιστορική εμπειρία, παλαιότερη και νεότερη, όλες οι λεγόμενες συστημικές πολιτικές δυνάμεις στρατηγικώς συγκλίνουν, δηλαδή δεν προτείνουν μια διαφορετική η καθεμιά εξωτερική πολιτική, έναν άλλο εθνικό προσανατολισμό. Αποδέχονται τον δυτικό, ευρωπαϊκό χαρακτήρα της χώρας, τη συμμετοχή της στο ΝΑΤΟ, τη σημασία της εταιρικής σχέσης με τις ΗΠΑ. Αντιλαμβάνονται και αποδέχονται ότι πρέπει να είμαστε εντεταγμένοι στο δυτικό στρατόπεδο, το στρατόπεδο της φιλελεύθερης δημοκρατίας. Προς το παρόν πάντως η Δύση συγκροτείται υπό την πίεση της Αμερικής επί της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μόλις χαλαρώνει η πίεση αυτή, η Ευρωπαϊκή Ένωση βρίσκεται σε απόλυτη αδυναμία να κάνει οποιαδήποτε ενιαία στρατηγική επιλογή. Αυτή είναι η κατάσταση. Η Δύση «μικραίνει» παγκοσμίως, και ως εκ τούτου δεν πρέπει να αρκούμαστε σε μια οριενταλιστική ερμηνεία του κόσμου, από την οπτική γωνία μιας Δύσης η οποία έχει τις δικές της προσλαμβάνουσες παραστάσεις, για το τι σημαίνει δημοκρατία, κράτος δικαίου, διεθνές δίκαιο. Θα πρέπει να είμαστε περισσότερο ανήσυχοι, αλλά και απόλυτα καθαροί στις προτιμήσεις μας και τις επιλογές μας.

Όταν έχεις εισέλθει σε τέτοια σύγκρουση, γεωπολιτική και οικουμενική, όταν αλλάζουν σε τέτοιο επίπεδο οι συσχετισμοί, όλα τα περιφερειακά θέματα αποκτούν παρακολουθηματικό χαρακτήρα. Δεν επιλύονται καθαυτά, επηρεάζονται από τους ευρύτερους και γενικότερους συσχετισμούς. Η εμπειρία του

Ψυχρού Πολέμου ήταν ότι όταν είχαμε ένταση στους πόλους του Ψυχρού Πολέμου υπήρχε ύφεση στα περιφερειακά προβλήματα. Όταν υπήρχε σύγκλιση των μεγάλων πόλων του Ψυχρού Πολέμου, σημειωνόταν αναζωπύρωση των περιφερειακών προβλημάτων. Αυτό είναι ένα βασικό ιστορικό μάθημα για την καμπύλη των εθνικών μας θεμάτων, κυρίως του Κυπριακού και των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Δεν υπάρχουν πολλά περιθώρια να χάσουμε πάλι πολύτιμο εθνικό χρόνο. Το 2019 οι μονομερείς τουρκικοί ισχυρισμοί περί «γκρίζων ζωνών» είχαν ως επίκεντρο τα Ίμια, το 2023 την Κρήτη, το 2019 το απαράδεκτο *casus belli* αφορούσε το Αιγαίο, τώρα επεκτάθηκε στη Μεσόγειο. Ας βαδίσουμε προς το μέλλον σκεπτόμενοι.